

Josep PERARNAU I ESPELT

SOBRE EL PROTOCOL HEBREU DE LA «DISPUTA DE BARCELONA» DEL 1263

No fa gaire, Jaume Riera i Sans, basant-se en el fet que «fins avui no s'ha trobat cap manuscrit de la relació hebrea que remunti al segle XIII, ni al segle XIV, ni a la primera meitat del segle XV. El manuscrit més antic de la relació hebrea és de final del segle XV o principi del segle XVI, és a dir, dos-cents anys posterior a la disputa»,¹ afirmava «que la relació hebrea, tal com avui la podem llegir, no reflecteix la Disputa real de la manera que es produí l'any 1263, sinó tal com l'estructurà, dos-cents anys després, un piadós novel·lista jueu de final del segle XV a través d'un resum que en descobrí, posant-lo en primera persona».²

Prescindint ara del problema de la distància temporal que hi pot haver entre la data de l'elaboració d'una obra i la data de la còpia més antiga que d'ella s'hagi pogut conservar, car no s'ha de confondre la datació d'una obra literària i la d'una de les seves còpies, el cert és que la relació hebrea escrita existia a finals del segle XIII i durant el segle XIV, car n'han restat testimoniatges.

1. El primer en el sentit del més antic dels dos que conec és del 1286, per tant només vint-i-tres anys posterior a la *Disputa*. Pertany a la *Disputatio inter Inghetum Contardum et Iudaeos Maioricis incepta kalendis maii M CC LXXX VI* i, tal com diu el títol, es troba en el context d'una disputa emmarcada a Ciutat de Mallorca entre un mercader genovès, Inghetto Contardo, i representants de l'aljama.³ El text de la disputa s'ha conservat al-

1. *Les fonts històriques de la Disputa de Barcelona*, dins *Disputa de Barcelona de 1263 entre Mestre Mossé de Girona i Fra Pau Cristià*. Estudi introductor i per Jaume RIERA I SANS. Traducció dels textos hebreus i llatins, i notes, per Eduard FELIU. Pòrtic de Pasqual MARAGALL (Estudis i Assaigs 2), XIII.

2. *Ibid.*, [XV].

3. Les discussions entre Inghetto Contardo i els savis jueus de Ciutat de Mallorca han estat darrerament objecte d'una tesi doctoral d'Ora LIMOR, *The Disputation of Majorca, 1286: A Critical Edition and Introduction*, I-II, (Publications of the School of Graduate Studies), Jerusalem, Hebrew University of Jerusalem, Faculty of Humanities 1985, XVII i 250 i XXVII i 118 pp., treball que només conec per referència. La mateixa disputa havia estat objecte d'una comunicació de Gilbert DAHAN, presentada a la «Société des Études Juives» de París el 20 de juny del 1983 i resumida sota el títol de *Une controverse judeo-chrétienne à Majorque en 1286: La Disputatio d'Inghetto Contardo*, dins «Revue des études juives», CXLIII (1984), 267-269 (cf. ATCA, IV (1985), 569, núm. 2096). Remarcaré

menys en un manuscrit, l'actual Vat., Reg. lat. 323.⁴ El fragment que ens interessa es troba en el f. 12c-d i diu així:

«Dixerunt iudei: 'Hoc nos multum desideramus [*cognoscere diem salutis et adventus messie*], sed si omnes clerici et fratres minores et predicatorum, doctores et sapientes christianorum insimul essent, hoc facere non possent. Et tu, qui mercator es, credis hoc facere? Te ipsum decipis, sed melius et audacius te fabulari decet quam fratres minores et predicatorum, quorum interest de istis disputare et consulere.'

»Et volumus dicere tibi et affirmare quod in tempore domini Iacobi, boni regis Aragonum, qui fuit tempore domini Petri et avus istius domini Alfonsi, qui nunc regnat, fuerunt apud Gironam fratres minores et predicatorum et frater Paulus, qui fuit iudeus, et multi alii peritissimi christiani et etiam quamplures legum doctores et disputaverunt cum meis iudeis. Finis, qualis fuit? Eos interroga, qui fuerunt, et scies et si finis fuit bonus pro christianis an non.

»Respondit Ingetus: 'De hoc unquam verbum audivi. Tamen multum rogo vos quod, si in scriptis habetis disputationem illam, quod mihi exemplo tradatis, quia desiderio magno desidero ut habeam translatum ipsius'.

«Dixerunt iudei: 'Bene habemus et per universum mundum eam misimus nostris iudeis'.

»Dixit Ingetus: 'Quare de ipsa non vos adiuvas et cur non apponitis ea, que opposita fuerunt christianis, prout [f. 12-d] dicitis, et de quibus apparet quod christiani remanserunt superati, ut dicitis, quod non credo, postquam frater Paulus illic erat'.

»Dixerunt iudei: 'Non decet nos de tam scuris verbis tecum loqui, quia non intellexeris'.

»Respondit Ingetus: 'Ego usque nunc responsionem habere non potui de aliquibus, de quibus vobis opposuerim. Unde, si ita esset, ut asseritis, bene fecissetis responsionem. Sed quia superati estis et contradicere non potestis, si veritati consentire velletis, ideo nichil credo de hoc quod dixistis, ne per malum habeatis. Vobis dedecus est quod ab homine simplice et mercatore superemini et vincamini. Videte, quid faceretis, si hic esset aliquis sapiens scripturarum'.

que la presència consistent de mercaders genovesos a Ciutat de Mallorca ja a mitjan segle XIII és confirmada, entre d'altres documents, per la butlla d'Innocent IV, datada el 24 de novembre del 1246, en la qual recomana al bisbe de Mallorca que permeti als genovesos de construir una església dedicada a Sant Llorenç, tal com hom pot veure en la secció III de «Notícies bibliogràfiques» d'aquest volum, la dedicada a l'obra d'Augusto Quintana Prieto, *La documentación pontificia de Innocencio IV (1243-1254)*, col·locada entre les corresponents al segle XIII. En efecte, la introducció a la disputa mallorquina ens innova que aquesta començà pel fet que un rau, «qui et ipse magister erat Iudeorum, venit ad logiam Ianuensium» de Ciutat de Mallorca; la frase es troba en el f. 1r del volum manuscrit, al qual fa referència la nota següent.

4. La descripció del volum es troba dins Andreas WILMART, *Codices Reginenses Latini. Tomus II. Codices 251-500* (Bibliothecae Apostolicae Vaticanae codices manu scripti recensiti), Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana 1945, 223-224.

»Dixerunt iudei: 'Pro verbis tuis non removetur veritas de hoc quod fuit. Responde de hoc, quod tibi apposuimus, et postea scies, si superati seu victi sumus'.

Tenim, doncs, que uns frares gironins, entre els quals figurava fra Pau [Cristià] (un nom que donà plena confiança a Inghetto Contardo, raó per la qual podem deduir que no li era desconegut), en temps del bon rei Jaume I varen disputar (no es diu on) amb «els meus jueus» (i tampoc no es diu amb quins); que els jueus de Ciutat de Mallorca posseïen aquella disputa «in scriptis», per escrit, el qual havien escampat per tot el món; i que el consideraven una prova del triomf que «els meus jueus» havien obtingut en la dita disputa. No cal dir que Inghetto Contardo també en volia tenir còpia.

Potser es poden fer d'altres hipòtesis, però la que més s'imposa és que tal escrit fos la narració de la *Disputa de Barcelona*, hipòtesi que no podia deixar d'ésser seriosament discutida en una exposició mínimament crítica.

2. De l'altre testimoniatge no en tinc, dissortadament, coneixença directa, ans només aquella que he pogut obtenir gràcies a allò que en diu Mario Martins en les pàgines dedicades a *Frei João, monge de Alcobaça e controversista*,⁵ el qual durant la primera meitat del segle XIV escriví un *Speculum Hebraeorum*, d'on Martins tradueix aquest fragment, que jo em limito a copiar:

«Houve também um outro motivo, diz ele, que me arrastou com mais gosto para a presente controvérsia, a saber: um certo livro, acerca duma disputa estéril, que eu encontrei nos armarios dos hebreus. De cuja disputa, narrada invejosamente e sem vergonha, eles se vangloriam contra nós, pelos erros mencionados. Ora, essa controvérsia, segundo ouvi dizer, desenrolouse na presença do rei de Aragão, entre Frei Paulo, por uma parte, converso da Ordem dos Pregadores, o qual defendia o lado cristão, e Rabi Moisés de Gerona, da outra, o qual defendia o partido hebraico. E contam falsamente os hebreus que, nesta controvérsia, Frei Paulo ficou vencido, no decorrer da disputa».⁶

I Martins, a fi d'evitar que el lector s'equivoqui, s'afanya a remarcar que el llibre que Frei João trobà en els armaris o prestatgeries dels jueus no era la versió dels frares predicadors, les *Acta disputationis R. Moysis Gerundensis cum F. Paulo Christiano Ord. Praedicatorum*, car per aquestes no s'hauria deficiat, ans «a outra, redigida por Rabi ben Astruch de Porta, intitulada, em latim, *Disputatio Nachmanis*. Estas páginas fizeram reagir, felizmente,

5. Mario MARTINS, *Frei João, monge de Alcobaça e controversista*, dins *Estudos de literatura medieval*, Braga, Livraria Cruz 1956, 317-326.

6. *Ibid.*, 325.

o monge cisterciense e daqui nasceu o seu livro de controversia».⁷

Un resultat és absolutament segur: en els primers decennis del segle XIV existia un llibre, el contingut del qual era una disputa judeo-cristiana en versió jueva o favorable als jueus, i hom estava segur que tal discussió era la que Pau Cristià i Moisès de Girona havien sostingut davant Jaume I, és a dir, la *Disputa de Barcelona*.

Ara només mancaria que l'anàlisi directa del *Speculum Hebraeorum* de Frei João de Alcobaça demostrés que aquest tingué davant els ulls i polemitzà amb un text idèntic al que ens ha estat transmès com sortit de la ploma de Mossé ben Nahman o Nahmànides o Bonastruc de Porta. És, pel cap baix, una hipòtesi que seriosament no podia ésser desestimada.

Car les hipòtesis poden ésser, pel cap baix, tres:

1. Que el text escampat pel món ja a darreries del segle XIII sigui idèntic al copiat en els manuscrits de darreries del segle XV i ara conegut tant en hebreu com en traduccions;

2. Que el text escampat pel món ja a darreries del segle XIII, conservant-se bàsicament idèntic, hagi sofert qualque interpolació;⁸

3. Que el text escampat pel món ja a darreries del segle XIII, hagués estat reelaborat i reescrit a darreries del segle XV, de manera que fos un text divers d'aquell primitiu, amb el pressupòsit, de més a més, que la nova refundició hagués fet desaparèixer fora d'ell qualsevol còpia, fragment o vestigi d'aquell text primitiu escrit per Mossé ben Nahman.

Mentre esperem que algú realitzi la confrontació abans esmentada i en publiqui els resultats, sigui'ns permès de reafirmar aquesta exigència mínima de sentit crític: la de donar primacia en el coneixement de les coses del passat als documents o altres elements objectius que ens n'informen i, en conseqüència, la de no aventurar afirmacions que l'estat actual dels coneixements ja no permet de formular i encara menys publicar, sense almenys esmentar honestament les possibles proves en sentit contrari i discutir-les.

Barcelona, Pentecosta 1989

7. *Ibid.*, 326.

8. Hom pot pensar, si vol tenir un punt de referència en aquesta segona hipòtesi, en allò que s'esdevingué durant el segle XV en la traducció catalana de la *Vita coetanea* de Ramon Llull.